

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

GULISTON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

**TA’LIM TRANSFORMATSIYASI SHAROITIDA TILLARNI
O‘QITISHNING MUAMMOLARI VA ISTIQBOLLARI**

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami

2024-yil 17-may

**Сборник материалов международной научно-практической
конференции**

**ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКОВ
В УСЛОВИЯХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ**

17 мая 2024 года

Collection of materials of the international scientific and practical conference

**PROBLEMS AND PROSPECTS OF LANGUAGE TEACHING IN THE
CONTEXT OF EDUCATIONAL TRANSFORMATION**

May 17, 2024

Guliston – 2024

Xulosa. Gʻafur Gʻulom “Shum bola” asarida insoniy muammolarni ifodalash, ularning yechimini izlash va oʻziga xoslikni qamrab olgan odatni izohlash orqali, shoiriy uslubni rivojlantirgan va maʼnaviyatni oʻrgangan. Bu asar oʻzbek adabiyoti va yozuvchiligi tarixida milliy madaniyatning yuksalish davrida, oʻzbek tilidagi zamonaviy adabiy uslub va anʼanalarni yaratishda katta ahamiyatga ega boʻlgan eng yaxshi asarlardan biri deb hisoblanadi. “Shum bola” asari oʻzbek adabiyoti va yozuvchiligi tarixida milliy, ijodiy-maʼnaviy, shoiriy yutuqlar, badiiy qahramonlar, insoniy muammolarni ifodalash, ijodiy uslub va maʼnaviyatning tarqatilishi boʻyicha bir qancha tadqiqotlar olib boradi. Bularning barchasi “Shum bola” asarining oʻziga xosligi va uning yaratilishi boʻyicha umumiy tasvirlash uchun muhimdir va shu asarning milliy va jahon adabiyoti tarixidagi oʻrni hamda qadimiy uslublarni oʻz ichiga olganligi aniqdir.

Adabiyotlar

1. Gʻafur Gʻulom. Tanlangan asarlar. Nazm va nasr.
2. Naim Karimov, Gʻafur Gʻulom. Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiyuyi. – Toshkent, 2003.
3. Bozorova N. Gʻafur Gʻulomning badiiy mahorati. – Toshkent davlat yuridik universiteti/
4. <https://shosh.uz>
5. <https://qomus.info>
6. [↑ https://fayllar.org/ozbekiston-milliy-ensiklopediyasi-v2.html?page=10](https://fayllar.org/ozbekiston-milliy-ensiklopediyasi-v2.html?page=10)

TOGʻAY MUROD ASARLARIDA SHEVAGA XOS SOʻZLAR

Normamatova Goʻzal Abdusalim qizi, talaba, Chirchiq davlat pedagogika universiteti
goʻzalnormamatova8@gmail.com

Annotasiya. Maqolada Togʻay Murod qissalarida qoʻllangan shevaga xos soʻzlarning fonetik, leksik hamda morfologik xususiyatlari yoritilgan. Yozuvchi asarlarida qatnashgan dialektizmlar xqatnashgan maʼno koʻchish usullaridan namunalar keltirilgan.

Kalit soʻzlar: adabiy til, noadabiy qatlam, sheva, dialektizm, fonetik xususiyat, leksik xususiyat, morfologik xususiyat, maʼno koʻchishi.

Maʼlumki, dialektizmlarning fonetik, leksik va grammatik koʻrinishlari mavjud boʻlib, Togʻay Murod asarlarida ularning barchasidan keng va unumli foydalangan. Zero, yozuvchi asarlarining eng birinchi koʻzga tashlanadigan xususiyati ham sheva elementlari orqali badiiy jozibadorlikka erishilganligidir. Odatda, shevadagi fonetik oʻzgachalikdan badiiy matnda estetik maqsadda foydalaniladi, chunki bunday Oʻzgachalik, avvalo, nutqqa jonlilik baxsh etadi. Qolaversa, hududiy mansublikni taʼkidlaydi, qahramon nutqining individualligini taʼminlaydi. Fonetik dialektizmlarning hosil boʻlishi fonetik jarayonlar – tovush oʻzgarishi, orttirilishi, tushishi, ikkilanishi hodisalari bilan yuzaga chiqadi. 1. Soʻz oʻrtasida v undoshi b ga almashadi: qovoq-qoboq. “Otamiz qoboq uyub ichkarilaydi” (“Oydinda yurgan odamlar”, 27).

2. Soʻz boshidagi y undoshi j ga almashadi: yigit-jigit. “Tevarak qishloqlardan jigitlar kelib qoʻshilyapti” (“Bu dunyoda oʻlib boʻlmaydi”, 30).

3. Juft soʻzlarda s undoshining ch undoshiga almashishi: yogʻin-sochin. “Yogʻin-chochindan ayting. – Yogʻin-chochin...qor kam yogʻadi, aqlar. Yil oxirida sel koʻp keladi” (“Oydinda yurgan odamlar”, 68).

4. Soʻz oʻrtasidagi n undoshi m ga almashadi: sunbula-sumbula. “Avji saratonda boshlab, sumbula tuqqanida qazib boʻlib edik” (“Momo yer qoʻshigʻi”, 69).

5. Soʻz oxiridagi r tovushi l tovushiga almashadi: zarur-zaril. Bunda dissimilatsiya hodisasi kuzatiladi, yaʼni ikki oʻxshash tovushdan biri nooʻxshash tovushga aylanadi. Birga-billa. “Avtobusda bolalikdan billa oʻsmish Sadir boʻyinsasi boʻldi” (“Bu dunyoda oʻlib boʻlmaydi”, 73).

6. Undosh tovushlarning choʻzilishi ularning qoʻsh undosh holiga kelishi shaklida boʻladi: maza-mazza. “Ana endi, quyoshda mazza qilib toblanib yotamiz” (“Momo yer qoʻshigʻi”, 9). Ushbu gapdagi soʻzning takror shaklda qoʻllanishi maʼnoni kuchaytirib, ekspressiv boʻyoqdorlikni yuzaga chiqargan.

7. Soʻz oʻrtasida v tovushi orttiriladi: surat-suvrat. “Doira suvratida aylantiraman” (“Oydinda yurgan odamlar”, 65).

8. Soʻz oʻrtasida j tovushi y ga almashadi: majlis-maylis. “Maylis boʻldi! – deydi” (“Oydinda yurgan odamlar”, 46).

9. Soʻz oxirida y tovushi orttiriladi: obroʻ-obroʻy. “obroʻy bor-da, misol uchun obroʻy bor, ha!” (“Ot kishnagan oqshom”, 92). Ushbu pragmatik nutqda shu soʻz orqali personajning ruhiy holati, uning biroz maqtanchoqlikka moyilligi aniq koʻrinadi. Adib oʻz asarlarida fonetik dialektizmlar, soʻzlashuv uslubiga xos kishnagan oqshom”, 96). Bolish(ni) quchoqlaydi (“Oydinda yurgan odamlar”, 67).

2.Egalik qoʻshimchasini tushirib yoki almashtirib qoʻllash holati: “Momomiz gap bilan andormon boʻlib bilmaydi” (“Oydinda yurgan odamlar”, 57). “Kel-kel, aynam, manavi yerga oʻtir, - dedi Hojar koʻr” (“Oydinda yurgan odamlar”, 89).

2Adib asarlarida shevaga xos sifat soʻz turkumiga doir soʻzlar ham qoʻllangan. “Serjant Orziqulov chiyduxoba kamzulini kiyib oldi” (“Ot kishnagan oqshom”, 46). “Uloq bu gal maydagina bir toʻriqda ketdi” (“Ot kishnagan oqshom”. 119) gaplaridagi chiyduxoba ohori toʻkilmagan vilvitga oʻxshash material, mayda soʻzi kichkina maʼnosida qoʻllangan. Togʻay Murod asarlarida qoʻllangan dialektizmga xos olmoshlar, asosan, adabiy tildagi variantidan fonetik jihatdan farqli ravishda qoʻllangan: “Polvon bova, manov Ermat polvonni bir sinab koʻring” (“Yulduzlar mangu yonadi”. 58). “Bari ayol shunday deydi” (“Momo yer qoʻshigʻi”, 45).

3.Ravish soʻz turkumiga oid soʻzlar ham asar syujetining qiziqarli boʻlishini taʼminlashga xizmat qilganligini koʻrish mumkin. “Shu bois Tarlonni oshiqcha zarblamadim” (“Ot kishnagan oqshom”, 130). “Bovasi ilkidan turib ketdi” (“Oydinda yurgan odamlar”, 87). Zarblamadim soʻzi urmadim, majburlamadim, ilkidan soʻzi esa toʻsatdan maʼnosini ifodalagan. Hozirgi oʻzbek adabiy tilida eng katta soʻz turkumi hisoblangan feʼl soʻz turkumiga tegishli holatlardan ham yozuvchi qissalarida hududga xos milliy koloritni ochib berish jarayonida yozuvchi tomonidan mohirlik bilan foydalanilgan. “GOʻsht maydalab boshladim”

(“Ot kishnagan oqshom”, 92). “Daho sho‘rvani muzdayligicha yedi” (“Ot kishnagan oqshom” 67).

Mazkur gaplardagi yozuvchi maydalamoq-to‘g‘ramoq, yemoq-ichmoq (suyuq yeguliklar ichiladi, quyuqlari esa yeyiladi) fe‘llarini hududga xos sheva elementlarining o‘ziga xosligini ko‘rsatish maqsadida ishlatgan. Tog‘ay Murod asarlarida har bir so‘zdan mohirona foydalanish, qisqa gaplardan ham fikrni aniq va lo‘nda ifodalash, oddiylikka intilish hamda xalq tilidan ko‘chimning, tildagi O‘zgarishlarning turli usullarini yaratish kuzatiladi. “Viloyat kattalari tasbehdoy-tasbehdoy tizilib turdi, kattalar yer chizdi, kattalar qizarib bo‘zardi” (“Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi”, 35). Yuqoridagi gapda “kattalar” so‘zi shevaga xos tarzda ishlatilgan bo‘lib, “katta” so‘zi sifat so‘z turkumi kabi belgi bildiruvchi so‘z emas, balki mansabdor shaxs ma‘nosini bildiradi. Shu bilan birga, bunda ko‘chimdagi metafora usulining belgi o‘xshashligi shakli qo‘llanadi. Bundan tashqari, “tasbehdoy-tasbehdoy tizilib turdi” birikmasida ham badiiy san‘at mavjud. “Tasbeh” so‘zi asli diniy termin bo‘lib, yuqoridagiga gapdagiga o‘xshatish san‘atini vujudga keltirishga xizmat qilgan. Yoki “Dehqonlar baqa bo‘lib qoldi” (“Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi”, 7). Ushbu gapda “baqa” zoologik termini orqali o‘xshatishning yana bir turi yasalgan. Yuqoridagi gapda tashbehning belgisiz tashbeh turi qo‘llangan bo‘lib, o‘xshatishning yuzaga kelganligidan ko‘rsatadi. Bu jarayon adibning xalq tilidan va shevalaridan yaxshi xabardor bo‘lganligidan dalolat berib turibdi. Asarda qo‘llangan shevaga xos terminlari tahlili arab raqamiga xos terminlarda ham metaforaning harakat o‘xshashligini kuzatish mumkinligini ko‘rsatadi. “1934-yil oyoqladi” (“Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi”, 44). Mazkur gapdagi shevaga tegishli bo‘lgan oyoq termini aslida anatomik termin bo‘lib, semantik ma‘no bildirib, yilning yakunlanganligini bildiriyapti. Termin sifatida yuritiladigan “bel” so‘zi orqali ma‘no ko‘chishining metaforik usuli (shakliy o‘xshashlik) hosil qilingan. “Raykomning bahaybat mashinasi darvozasi oldida bel bo‘ldi” (“Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi”, 44). Yozuvchi asarlarida ma‘no ko‘chishining turli usullaridan keng foydalanilgan. Uning asarlarida metaforaning turlari, o‘xshatish va uningshakllariga oid faktik materiallarning har biri matn doirasida turli xil ma‘no ifodalanganligi bilan o‘ziga xos mazmun kasb etadi. Adib asarlarida qo‘llangan dialektizmlarga doir ijtimoiy-siyosiy terminlar ham ko‘chma ma‘noda qo‘llangan. Masalan: “El-yurtda qayta qurish, demokratiya, shariat so‘zlari oralab qoldi” (“Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi”, 77).

Bunda qayta qurish, demokratiya, shariat kabi terminlar orqali makon va zamondagi o‘zaro bog‘liqlik asosida bir narsa va hodisaning nomi metonimiya yo‘li bilan ikkinchisiga ko‘chirilmoqda. Asarda sheva materiallari xos bo‘lgan ma‘no ko‘chishining bir turi bo‘lgan sinekdoxa hodisasi ham uchraydi. “Men komandirning yolg‘iz tirnog‘ini odam qilishim kerak” (“Bu dunyoda o‘lib bo‘lmaydi”, 54).⁵ Ushbu gapda sinekdoxaning qismi orqali butun tushunilish turi qo‘llangan. Anatomik termin bo‘lgan tirnoq ko‘chma ma‘no hosil qilib, farzand ma‘nosini ifodalagan. Xulosa qilib aytganda, Tog‘ay Murod asarlarida dialektizmlarning fonetik, morfologik, leksik hamda ma‘no ko‘chish bilan bog‘liq ko‘rinishlaridan unumli foydalangan. Bu esa muallifning asar qahramonlari tabiati hamda hudud so‘zlashuv nutqiga xos o‘ziga xosliklarni ko‘rsatib beruvchi

milliy koloritni ochib berishga alohida e'tibor bergan o'ziga xos uslubga ega ijodkor ekanligidan dalolat beradi.

Adabiyotlar

1. Yo'ldoshev M. Cho'lpon so'zining sirlari. – Toshkent. 2002.
2. Tog'ay Murod. Oydinda yurgan odamlar. – Toshkent: Ziyonashr. 2020.
3. Tog'ay Murod. Ot kishnagan oqshom. – Toshkent: Ziyonashr. 2020.
4. Tog'ay Murod. Bu dunyoda o'lib bo'lmaydi. – Toshkent: Ziyonashr. 2020.
5. Tog'ay Murod. Momo yer qo'shig'i. – Toshkent: Ziyonashr. 2020.

ZULFIYA SHE'RIYATIDA ARXAIZMLARNING QO'LLANILISHI

Safarova Hamrooy Qahramon qizi, talaba, Guliston davlat pedagogika instituti
safarovahamrooy@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada arxaizmlar va ularning she'r jozibadorligini oshirishdagi o'rni, Zulfiyaxonim ijodida arxaizmlarning qo'llanilishi, arxaik so'zlarning mazmun mohiyati, shoir she'rlaridagi lirik kechinmalar, his-tuyg'ular, badiiy xususiyatlar haqida asosli ma'lumotlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: poetika, zamzama, lirika, obraz, xotira, arxaizmlar, tanqid, nahr, lirik qahramon, sinonim.

Kirish: O'zbek adabiyotida yulduz singari porlagan va hamon o'z yog'dusini taratayotgan shoir, davlat arbobi, tarjimon, jurnalist, vafoli yor va mehribon ona Zulfiyaxonim hayoti va ijodini o'rganar ekanmiz, bugungi kun yoshlari uchun shoiraning hayoti ham, ijodi ham katta maktab ekanligiga guvoh bo'lamiz. Zulfiya she'rlaridagi har bitta so'z, har bitta jumla va kuylangan mavzu alohida bir olamni, kutilmagan ma'nolarni ifodalagan. Zulfiya ijodini o'rganish chog'ida, she'rlarida o'ziga ohanrabodek tortuvchi sehr jozibasi bilan birga tilning barcha unsurlaridan o'rinli va maqsadli foydalanganligining guvohi bo'lamiz. Zulfiya she'rlarida til sathlarining turli ko'rinishlari qatorida arxaik so'zlar ham talaygina va bu so'zlar she'rlarning salmog'ini yana ham oshirishga xizmat qilgan.

Tadqiqot usullari. Tavsiflash, izohlash, etimologik tahlil, semantik va sintaktik tahlil.

Tahlil va natijalar. Arxaizm – o'z o'rnini boshqa leksemaga bo'shatib bergan leksik birlik. Ijtimoiy taraqqiyot natijasida ayrim narsa-hodisa boshqa leksema bilan atalib, avvalgilari iste'moldan chiqib ketadi. Masalan, ulus (xalq), lang (cho'loq), tilmoch (tarjimon), dudoq (lab), cherik (armiya), salloh (qassob), ilik (qo'l) va boshqalar. Arxaik leksema o'zining neytral leksika tarkibidagi "o'rinbosar"ining "tarixiylik bo'yog'i" ifoda semasi bilan farqlanuvchi sinonimidir. Ularning atash va vazifa semalari mushtarak birliklardir.

Tilda bo'ladigan o'zgarish – uzoq davom etadigan tadrijiy jarayon. Leksemaning tarixiylashuvi va arxaiklashuvi asta-sekinlik bilan yuz beradiki, uni ham darajalash mumkin. Tarixiylashish yoki arxaiklashishning quyi darajasidagi leksema tilning bugungi bosqichida kam bo'lsa ham, iste'molda bo'lsa, yuqori darajadagi eskirish natijasida leksema butkul iste'moldan chiqib ketadi [2].